

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ НАДАННЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

COMMERCIAL LAW REGULATION OF EDUCATION SERVICES PROVIDERS BUSINESS

Савчук Є.Ю., аспірантка кафедри господарського права
Донецький національний університет імені Василя Стуса

У статті досліджено теоретичні підходи до виокремлення суб'єктів надання освітніх послуг, визначення їх істотних особливостей, видів таких суб'єктів господарювання та правових основ регулювання їх діяльності з метою надання освітніх послуг. Автором виявлено, що суб'єкт освітньої діяльності тотожний до поняття суб'єкта надання освітніх послуг і містить характерні ознаки, притаманні суб'єктам господарювання як повноцінним учасникам господарських відносин, що вступають у господарські відносини у сфері суспільного виробництва, спрямовані на виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, які мають цінову визначеність.

Розкрито поняття статусу закладів освіти, в яких основним видом діяльності є освітня діяльність, а також встановлено, що юридичні особи (підприємства, установи, організації) або фізичні особи-підприємці, які не мають відповідного статусу закладу освіти, можуть здійснювати діяльність із надання освітніх послуг на підставі отриманої ліцензії. Автором розглянуто філії, представництва й інші відокремлені підрозділи господарських організацій в окремий вид суб'єктів надання освітніх послуг, що водночас не є юридичними особами, проте можуть утворюватися останніми в тому числі для здійснення господарської діяльності з надання освітніх послуг після проведення ліцензування з внесенням їх до ліцензії навчального закладу.

Зроблено висновок, що важливою умовою вдосконалення підходів щодо господарсько-правового регулювання діяльності суб'єктів надання освітніх послуг є врахування євроінтеграційних тенденцій і необхідність подальшої гармонізації українського законодавства, посилення відповідальності таких суб'єктів господарювання у сфері освітньої діяльності, поліпшення якості освітніх послуг, автономізація освітніх закладів, розвиток мережі приватних закладів освіти.

Ключові слова: освітні послуги, суб'єкт надання освітніх послуг, господарсько-правове регулювання, заклад освіти.

In the article the author examined the theoretical approaches to find out the education services providers, determine their essence, features, types of such economic entities and the legal basis for regulating their activities for the purpose of providing education services. The author found out that the subject of educational activity is identical to the essence of the education services provider and contains the characteristic features inherent in business entities as full participants in economic relations, entering into economic relations in the field of social production, aimed at performing works or the provision of cost-oriented services.

The concept of the status of educational institutions in which the main activity is educational activity is revealed, and it is established also that legal entities (enterprises, institutions, organizations) or individual entrepreneurs who do not have the corresponding status of educational institution can provide activities on rendering education services on the basis of the received license. The author singles out branches, representative offices and other separate subdivisions of economic organizations in a separate type of education services providers, which are not legal entities by law, but may be formed by the latter, including for economic activities for the education services providing after licensing as a part of educational institution.

It is concluded that an important condition for improving approaches to economic and legal regulation of education services is taking into account European integration trends and the need for further harmonization of Ukrainian legislation, strengthening the responsibility of such economic entities in the field of educational activities, improving the quality of education services, further autonomization of educational institutions, the development of a network of private educational institutions.

Key words: education services, education services provider, commercial law regulation, educational institution.

Вступ. У сучасному вітчизняному господарсько-правовому законодавстві, насамперед у чинній редакції Господарського кодексу України [1], відсутнє пряме посилання на осіб, які здійснюють діяльність із надання освітніх послуг, як на окремих учасників відносин у сфері господарювання, не виокремлено їх в окрему категорію суб'єктів господарювання.

Притаманним для регулювання правових відносин у сфері господарювання є також застосування положень цивільного законодавства України. І сфера надання освітніх послуг не є виключенням.

У зв'язку із цим у практичній площині ускладнюються процеси виокремлення суб'єктів надання освітніх послуг, визначення їх істотних особливостей, видів із метою вдосконалення господарсько-правового регулювання діяльності з надання освітніх послуг, поліпшення якості таких послуг і настання відповідальності.

У процесі аналізу наукової літератури було виявлено, що питання визначення суб'єктів надання освітніх послуг та їх правового регулювання широко досліджується в наукових доробках сучасних вітчизняних науковців права Б.В. Деревянкі [6], Я.О. Тицької [4], Ю.І. Чалого [2], В.С. Щербини [5] й інших.

Однак подальшого дослідження потребують питання, пов'язані з розробкою рекомендацій щодо підвищення якості освітніх послуг, зобов'язань і відповідальності

учасників освітніх відносин, насамперед суб'єктів господарювання, що надають освітні послуги.

Метою статті є вдосконалення підходів щодо господарсько-правового регулювання діяльності суб'єктів надання освітніх послуг.

Виклад основного матеріалу. Деякі науковці, переважно з-поміж цивілістів, наголошують на тому, що освітні відносини є сферою прояву одночасно приватних і публічних інтересів. Суспільство має інтерес щодо всебічного розвитку своїх громадян, особливо щодо рівня професійної кваліфікації. З огляду на це, державою делегуються закладам освіти відповідні компетентні повноваження, пов'язані з контролем якості освіти. Зокрема, навчальні заклади здійснюють сертифікацію здобутого суб'єктами навчання рівня освіти. Подібними повноваженнями наділені навчальні заклади, не дивлячись на те, ким вони засновані та якими коштами забезпечується їх статутна діяльність. Отже, навчальні заклади наділені цивільною правособ'єктністю та компетенцією [2, с. 109–110].

На приватноправову складову частину вказує насамперед ініціативність вступу в освітні відносини як самих закладів освіти й суб'єктів надання освітніх послуг, так і суб'єктів навчання – здобувачів освіти. Навіть якщо бажання отримати освітню послугу висловлюється не безпосередньо майбутнім суб'єктом навчання, а його законним представником, принципово нічого не змінюється.

І в тому, і в іншому випадку йдеться про волевиявлення, спрямоване на укладання договору з надання освітньої послуги [2, с. 109].

Можливість вступу закладів освіти в договірні відносини визначається їх статусом юридичної особи. Усі заклади освіти, від дошкільних до вищих, наділені законодавством України правами юридичної особи. Надання закладам освіти статусу юридичної особи є фактом визнання цивільноправової суб'єктності цих організацій, що реалізується насамперед із приводу основної діяльності – надання освітніх послуг. Зрозуміло, цей же статус необхідний і для майнового забезпечення статутної діяльності навчальних закладів, але насамперед – для можливості надання освітніх послуг [2, с. 109].

Серед кваліфікаційних ознак, що вирізняють освітні правовідносини поміж інших правових відносин, деякими дослідниками називається тристоронній характер [3, с. 48; 4, с. 264]. Суб'єктний склад освітніх правовідносин, вважають ці автори, визначається участю одночасно трьох сторін: навчальний заклад, педагогічний склад навчального закладу, суб'єкт навчання. Водночас педагогічні працівники здійснюють владні повноваження щодо підтримання порядку в аудиторії, застосування мір дисциплінарного впливу, проведення контролю успішності навчання тощо [3, с. 48].

Однак вважаємо за доцільне оцінити роль органів державної влади, громадськості як окремих учасників правовідносин у сфері освіти та їх зростаючий вплив на розвиток сфери надання освітніх послуг у сучасних умовах розвитку суспільних відносин.

З метою виокремлення та класифікації суб'єктів надання освітніх послуг вбачаємо доцільним розмежувати значення двох понять: «суб'єкт господарського права» й «суб'єкт господарювання».

Згідно зі статтею 2 Господарського кодексу України, учасниками відносин у сфері господарювання є [1]:

- а) суб'єкти господарювання;
- б) споживачі;

в) органи державної влади й органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією;

г) громадяни, громадські й інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

Отже, всіх вищезазначених учасників відносин у сфері господарювання можна розглядати як суб'єктів господарського права. З цього випливає, що поняття «суб'єкт господарювання» значно вужчий та охоплює лише те коло осіб, що в частині 1 статті 55 Господарського кодексу України визначені як учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно й несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

Аналізуючи чинне базове вітчизняне освітнє законодавство, що в тому числі регулює відносини у сфері надання освітніх послуг, прослідковується чіткий структурний взаємозв'язок між господарсько-правовим законодавством та учасниками освітнього процесу. В Законі України «Про освіту» від 05 вересня 2017 р. № 2145-VIII немає окремого визначення учасників (суб'єктів) освітнього процесу, однак із його положень можна чітко їх виокремити: суб'єкти освітньої діяльності, здобувачі освіти, органи управління у сфері освіти й органи громадського самоврядування (рис. 1).

Якщо екстраполювати поняття суб'єкта господарювання на діяльність із надання освітніх послуг, то виокремлюється окремий суб'єкт надання освітніх послуг – суб'єкт освітньої діяльності. Згідно зі статтею 1 Закону України (далі – ЗУ) «Про освіту», суб'єктом освітньої діяльності є фізична або юридична особа (заклад освіти, підприємство, установа, організація), що провадить освітню діяльність.

Відразу варто також звернути увагу на те, що законодавець на період приведення законодавства й установчих

Рис. 1. Суб'єктний склад учасників освітнього процесу та їх взаємозв'язок із господарським законодавством

Джерело: розроблено автором на основі чинного законодавства України.

документів закладів освіти у відповідність у зв'язку з прийняттям ЗУ «Про освіту» ототожнює терміни «навчальний заклад» і «заклад освіти», встановлюючи їх ідентичність, а всі суб'єкти владних повноважень і навчальні заклади керуються всіма положеннями ЗУ «Про освіту», що стосуються закладів освіти, й положеннями законодавства, що стосуються навчальних закладів у частині, що не суперечить ЗУ «Про освіту». Це закріплено в підпункті 1 пункту 3 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» ЗУ «Про освіту».

Ключовими умовами виникнення та легітимізації суб'єктів господарювання є їх утворення (набуття статусу) й державна реєстрація [5, с. 117].

На практиці легітимізація проходить у кілька етапів і передбачає обрання організаційно-правової форми суб'єкта, проходження процедури утворення (державної реєстрації), отримання різних дозволів і документів, що підтверджують можливість суб'єкта існувати в правовому полі держави. Згідно з вищезазначеною етапністю, доцільно розглядати питання легітимізації діяльності суб'єктів, що здійснюють діяльність із надання освітніх послуг [6, с. 146–147].

У частині 2 статті 22 ЗУ «Про освіту» [7] закріплено, що «заклад освіти як суб'єкт господарювання може діяти в одному з таких статусів:

- бюджетна установа;
- неприбутковий заклад освіти;
- прибутковий заклад освіти».

Частиною 3 статті 22 ЗУ «Про освіту» визначено, що «заклад освіти залежно від засновника може діяти як державний, комунальний, приватний чи корпоративний».

Усе вищевикладене свідчить про те, що суб'єкти надання освітніх послуг є окремими повноцінними учасниками відносин у сфері господарювання, які вступають у господарські відносини у сфері суспільного виробництва, спрямовані на виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність відповідно до статті 3 Господарського кодексу України.

Визначення суб'єкта освітньої діяльності зіставляється також із видами суб'єктів господарювання, які виокремлено в частині 2 статті 55 Господарського кодексу України:

1) господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні й інші підприємства, створені відповідно до цього Кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані в установленому законом порядку;

2) громадяни України, іноземці й особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Сучасні науковці господарського права, зокрема академік, доктор юридичних наук, професор В.С. Щербина, обґрунтовують думку, що окремим видом суб'єктів господарювання є також філії, представництва й інші відокремлені підрозділи господарських організацій, що утворюються останніми для здійснення господарської діяльності. Суб'єкти господарювання реалізують свою господарську компетенцію на основі права власності, права господарського відання та права оперативного управління відповідно до визначення цієї компетенції в господарсько-правовому законодавстві [5, с. 116].

Так, у частині 6 статті 55 Господарського кодексу України закріплено право відкривати свої філії, представництва, інші відокремлені підрозділи, однак без створення юридичної особи. У цивільному законодавстві, зокрема в частині 2 статті 95 Цивільного кодексу України, закріплено також, що філії та представництва не є юридичними особами. Вони наділені майном юридичної особи, що їх створила, й діють на підставі затвердженого нею положення [8].

Аналізуючи питання ліцензування освітньої діяльності, згідно із Законом України «Про ліцензування видів гос-

подарської діяльності» від 02 березня 2015 р. № 222-VIII, можна дійти висновку, що видача ліцензії передбачає надання суб'єкту господарювання права на провадження виду господарської діяльності або частини виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, шляхом прийняття органом ліцензування рішення про видачу ліцензії, про що робиться запис у ліцензійному реєстрі [9].

Згідно із частиною 2 статті 43 Закону України «Про освіту», освітня діяльність провадиться на підставі ліцензії, що видається органом ліцензування відповідно до законодавства [7].

У зв'язку із цим існують також специфічні аспекти в чинному законодавстві щодо господарсько-правового регулювання надання освітніх послуг, які дозволяють виділяти з-поміж інших саме освітню діяльність в окрему сферу господарських відносин, а також наділяти особливостями, що притаманні лише деяким видам суб'єктів освітньої діяльності.

У ЗУ «Про ліцензування видів господарської діяльності» з-поміж видів господарської діяльності законодавцем виділяється освітня діяльність, що підлягає ліцензуванню з урахуванням особливостей, визначених спеціальними законами (пункт 6 частини 1 статті 7 ЗУ «Про ліцензування видів господарської діяльності»). До таких спеціальних базових законів, що регулюються освітню діяльність, належать Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту».

Наприклад, у статті 1 ЗУ «Про позашкільну освіту» від 22 червня 2000 р. № 1841-III зазначено, що філіями позашкільного навчального закладу є структурно відокремлені підрозділи закладу позашкільної освіти, що знаходяться поза межами розташування основного закладу позашкільної освіти й виконують таку ж освітню діяльність, як основний заклад позашкільної освіти в цілому або за окремими її напрямками [10]. Згідно з ліцензійними умовами провадження освітньої діяльності, затвердженими Постановою Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1187 «Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності», вимоги ліцензійних умов стосуються кожного місця провадження освітньої діяльності.

Виходячи з пункту 2 Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1187 «Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності», варто виділити наведену класифікацію видів суб'єктів надання освітніх послуг – закладів освіти відповідно до визначених законодавством рівнів освіти [11]:

- заклад вищої освіти;
- наукова установа, що здійснює навчання здобувачів вищої освіти на другому (магістерському) та / або третьому (освітньо-науковому / освітньо-творчому) рівні вищої освіти;
- заклад післядипломної освіти;
- заклад фахової передвищої освіти;
- заклад професійної (професійно-технічної) освіти;
- заклад загальної середньої освіти;
- заклад дошкільної освіти.

Однак вищевикладена класифікація видів суб'єктів надання освітніх послуг не повністю враховує види освітніх послуг, що можуть надаватися суб'єктами господарювання, в тому числі й закладами освіти. Згідно з Розділом 85 Класифікації видів економічної діяльності за КВЕД-2010, окрім таких груп, як дошкільна освіта, початкова освіта, середня освіта, вища освіта, наведена класифікація видів суб'єктів надання освітніх послуг – закладів освіти згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1187 «Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності» не передбачає суб'єктів надання інших видів освітніх послуг.

Останні якраз класифікують в окремих вид суб'єктів господарювання, що надають освітні послуги, які спрямовані на продовження освіти протягом усього життя для одержання додаткових знань і навичок, а також задля перепідготовки, підвищення кваліфікації, здобуття нової професії та самовдосконалення.

Останньою групою у КВЕД-2010 передбачено допоміжну діяльність у сфері освіти, зокрема надання послуг (крім навчальних), які підтримують освітній процес або системи: консультування з питань освіти чи вибору освітніх напрямів; діяльність з оцінювання чи проведення тестів; організацію програм обміну студентами. Однак така допоміжна діяльність у сфері освіти не відповідає сутності закріпленого в чинному законодавстві визначення освітнього процесу як системи науково-методичних і педагогічних заходів, спрямованих на розвиток особистості шляхом формування та застосування її компетентностей (частина 1 статті 1 ЗУ «Про освіту») [7].

Згідно із чинним законодавством України й вищенаведеною класифікацією, на всіх перелічених вище рівнях передбачена діяльність закладів освіти незалежно від підпорядкування, типу й форми власності, фізичної особи-підприємця або структурного підрозділу юридичної особи приватного чи публічного права, основним видом діяльності яких є освітня діяльність [11].

Варто врахувати, що існує поняття статусу закладу освіти. У частині 1 статті 22 ЗУ «Про освіту» визначено, що юридична особа має статус закладу освіти, якщо основним видом її діяльності є освітня діяльність.

Виходячи із законодавчо закріпленого визначення, можна класифікувати суб'єктів надання освітніх послуг – закладів освіти за їх можливим підпорядкуванням:

- державні й комунальні заклади освіти, які знаходяться в підпорядкуванні органу державної влади чи органу місцевого самоврядування;
- приватний чи корпоративний заклад освіти, що має ліцензію на провадження освітньої діяльності у сфері загальної середньої освіти, в підпорядкуванні засновника – фізичної особи-підприємця або юридичної особи (філії, представництва й інших відокремлених підрозділів) приватного чи публічного права, основним видом діяльності яких є освітня діяльність.

Окрім закладів освіти, окремого вивчення потребують суб'єкти надання освітніх послуг, до яких, згідно з визначенням в ЗУ «Про освіту», віднесено підприємства, установи, організації та фізичні особи-підприємці, які також можуть провадити освітню діяльність, спрямовану на організацію, забезпечення та реалізацію освітнього процесу у формальній та / або неформальній освіті [7].

Здебільшого, суб'єктами господарювання, що не мають статусу закладу освіти, є підприємства, установи,

організації та фізичні особи-підприємці, освітня діяльність яких не є основним видом їх діяльності, що не передбачає набуття прав та обов'язків як для закладу освіти, в тому числі права на деякі пільги, передбачені чинним вітчизняним законодавством. До прикладу, це може бути учасник відносин у сфері господарювання – виробниче підприємство чи фізична особа-підприємець, що організують тренінги, курси, навчання, семінари, створюючи водночас окремих структурний підрозділ та / або з метою перепідготовки, підвищення кваліфікації своїх працівників, надання освітніх послуг із метою навчання третіх осіб на платній основі. У такому разі також виникає необхідність отримання ліцензії на провадження такого виду господарської діяльності та / або частини виду господарської діяльності, що своєю чергою дозволяє здійснювати діяльність із надання освітніх послуг.

Прийняття оновленої редакції ЗУ «Про освіту» актуалізувало важливе в контексті підвищення ефективності надання та якості освітніх послуг питання автономії закладів освіти як права суб'єкта освітньої діяльності на самоврядування, яке полягає в його самостійності, незалежності й відповідальності в прийнятті рішень щодо академічних (освітніх), організаційних, фінансових, кадрових та інших питань діяльності, що провадиться в порядку й межах, визначених законом (частина 1 статті 1 ЗУ «Про освіту») [7].

Варто відзначити, що в цілому ЗУ «Про освіту» містить багато відсылних положень, згідно з якими ті чи інші питання діяльності закладів освіти мають бути врегульовані їх установчими документами.

Автономізація діяльності закладу чи установи передбачає такі особливості [12, с. 5–6]:

- передачу власником чи засновником повністю або частково функцій управління безпосередньо закладу чи установі, що визначається їх установчими документами;
- передачу відповідальності за результати діяльності, які досягнуто, на підставі реалізації цих повноважень;
- високий фаховий рівень місцевого менеджменту, його готовність до прийняття досить часто непопулярних управлінських рішень, а також, що найголовніше, його готовність брати на себе відповідальність за результати прийнятих рішень;
- підвищення рівня ефективності здійснення менеджменту закладу й кінцевою метою – підвищення ефективності надання освітніх послуг, підвищення їх якості.

Традиційно принцип автономії закладів освіти є серед важливих і визначальних принципів освітньої політики Європейського Союзу [13, с. 56].

Однак у вітчизняній господарсько-правовій практиці можуть виникати й ризики у зв'язку з впровадженням принципу автономії в діяльності суб'єкта надання освітніх

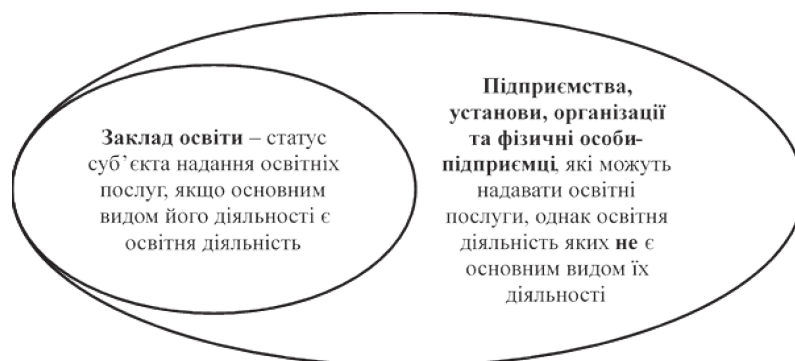

Рис. 2. Суб'єкти господарювання, що можуть здійснювати діяльність із надання освітніх послуг

Джерело: розроблено автором на основі чинного законодавства України.

послуг, зокрема й в питаннях низького рівня менеджменту, низької якості контролю освітньої та фінансово-господарської діяльності, добросовісного використання ресурсів уповноваженими особами, збалансування суспільних інтересів та інтересів суб'єкта господарювання.

Висновки. Господарсько-правове регулювання діяльності суб'єктів надання освітніх послуг як повноцінних учасників відносин у сфері господарювання має враховувати сучасні тенденції, принципи розвитку освітньої діяльності, в тому числі з врахуванням євроінтеграційних тенденцій і необхідністю подальшої гармонізації українського законодавства, враховуючи також суспільні потреби й кон'юнктуру на ринку освітніх послуг. Важливою складовою частиною є посилення відповідальності суб'єктів господарювання

у сфері освітньої діяльності у зв'язку з необхідністю поліпшення якості освітніх послуг, автономізації освітніх закладів, розвитку мережі приватних закладів освіти.

Заклади освіти, в яких основним видом діяльності є освітня діяльність, та інші юридичні особи (підприємства, установи, організації) або фізичні особи-підприємці, які не мають відповідного статусу закладу освіти, розпочинають діяльність із надання освітніх послуг після отримання ліцензії для провадження діяльності з надання освітніх послуг, а відокремлені структурні підрозділи (філії, представництва тощо) суб'єкта господарювання, що здійснює діяльність із надання освітніх послуг, – після проведення ліцензування з внесенням їх до ліцензії навчального закладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. Ст. 462.
2. Чалий Ю.І. Суб'єкти освітніх відносин. *Право і Безпека*. 2016. № 2 (61). С. 108–112.
3. Сырых В.М. Предмет правового регулирования образовательного права. *Право и образование*. 2001. № 3. С. 43–58.
4. Тицька Я.О. Підстави розмежування понять «освітні правовідносини» та «відносини у сфері освіти». *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 67. С. 260–267.
5. Щербина В.С. Господарське право : підручник. 6-те вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 640 с.
6. Деревянко Б.В. Адміністративно-правове регулювання надання послуг у сфері освіти : монографія. Донецьк : ПП «Видавничий дім «Кальміус», 2012. 528 с.
7. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
8. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
9. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02 березня 2015 р. № 222-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>.
10. Про позашкільну освіту : Закон України від 22 червня 2000 р. № 1841-III / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text>.
11. Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1187 / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1187-2015-%D0%BF#Text>.
12. Автономія як шлях до ефективного менеджменту школи. Методичні рекомендації. Київ, 2019. 47 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2020/07/13/2020-07-13-avtonomy.pdf>.
13. Краєвська О.А. Освітня політика Європейського Союзу: становлення та механізми реалізації. *Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини»*. 2011. Вип. 28. С. 53–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Mv_2011_28_7.